

Всесвітнє наукове ноосферно-онтологічне товариство (ВННОТ, Харків, Україна)
World Scientific Noosphere-Ontological Society (WSNOS, Boston, USA)
Weltwissenschaftliche Noosphäre-Ontologische Gesellschaft (WNOG, Köln, Bundesrepublik Deutschland)
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ, Україна)
Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького (Запоріжжя, Україна)
Громадська організація «Фонд розвитку науки та освіти «ІНТЕЛЕКТ» (Харків, Україна)
НДВП «Інтелект-Експрес-Капітал» (Харків, Україна)

ДУХОВНО-ІНТЕЛЕКТУАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ і НАВЧАННЯ МОЛОДІ в ХХІ СТОЛІТТІ

*Міжнародний періодичний збірник наукових праць
за загальною редакцією В. П. Бабича, О. М. Хвостиченка*

SPIRITUAL and INTELLECTUAL UPBRINGING and TEACHING of YOUTH in the XXI CENTURY

*International Periodical Collection of Scientific Papers
edited by V. P. Babych, O. M. Khvostychenko*

GEISTIGE und INTELLEKTUELLE ERZIEHUNG und AUSBILDUNG der JUGEND im XXI JAHRHUNDERT

*Internationale regelmäßig erscheinende Sammlung wissenschaftlicher Beiträge
unter der Gesamtedaktion von V. P. Babych, O. M. Khvostychenko*

Випуск / Issue / Ausgabe

VI — 2024

Всесвітнє наукове ноосферно-онтологічне товариство (ВННОТ, Харків, Україна)
World Scientific Noosphere-Ontological Society (WSNOS, Boston, USA)
Weltwissenschaftliche Noosphäre-Ontologische Gesellschaft (WNOG, Köln, Bundesrepublik Deutschland)
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ, Україна)
Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького (Запоріжжя, Україна)
Громадська організація «Фонд розвитку науки та освіти «ІНТЕЛЕКТ» (Харків, Україна)
НДВП «Інтелект-Експрес-Капітал» (Харків, Україна)

ДУХОВНО-ІНТЕЛЕКТУАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ і НАВЧАННЯ МОЛОДІ В ХХІ СТОЛІТТІ

*Міжнародний періодичний збірник наукових праць
за загальною редакцією В. П. Бабича, О. М. Хвостиченка*

SPIRITUAL and INTELLECTUAL UPBRINGING and TEACHING of YOUTH in the XXI CENTURY

*International Periodical Collection of Scientific Papers
edited by V. P. Babych, O. M. Khvostychenko*

GEISTIGE und INTELLEKTUELLE ERZIEHUNG und AUSBILDUNG der JUGEND im XXI JAHRHUNDERT

*Internationale regelmäßig erscheinende Sammlung wissenschaftlicher Beiträge
unter der Gesamtreaktion von V. P. Babych, O. M. Khvostychenko*

Випуск / Issue / Ausgabe

VI — 2024

ХАРКІВ – BOSTON – KÖLN

УДК 37.01/.09(051)

РЕКОМЕНДОВАНО ДО ВИДАННЯ РІШЕННЯМ ВЧЕНОЇ РАДИ
ВСЕСВІТНЬОГО НАУКОВОГО НООСФЕРНО-ОНТОЛОГІЧНОГО ТОВАРИСТВА, М. ХАРКІВ
(протокол 5/1 від 25.05.2024 р.)

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Потанчук Тетяна Володимирівна — доктор педагогічних наук, професорка, професорка кафедри теорії та методики дошкільної і спеціальної освіти, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ;

Кікінежді Оксана Михайлівна — доктор психологічних наук, професорка, професорка кафедри психології, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, м. Тернопіль;

Панфілов Олександр Юрійович — доктор філософських наук, професор, професор кафедри соціології та політології Національного юридичного університету України імені Ярослава Мудрого.

Духовно-інтелектуальне виховання і навчання молоді в XXI столітті : міжнар. період. зб. наук. пр. / за заг. ред. В. П. Бабича, О. М. Хвостиченка. Харків : НДВП «Інтелект-Експрес-Капітал», 2024. Вип. 6. 200 с.

ISSN 2708-4809

У збірнику розглянуто ціннісні орієнтири духовно-інтелектуального виховання та розвитку якостей особистості в сучасних умовах. Розкрито особистісні та соціальні детермінанти духовно-інтелектуального виховання і навчання в системі неперервної освіти. Проаналізовано історичні та порівняльні аспекти в теорії і практиці духовно-інтелектуального виховання й навчання. Акцентовано на практичній значущості розвитку духовно-інтелектуального потенціалу суб'єктів освітнього процесу. Розраховано на науковців, педагогів, здобувачів загальної середньої та всіх рівнів вищої освіти, методистів, управлінців, громадську спільноту, батьків.

Spiritual-intellectual upbringing and teaching of youth in the 21st century : the international periodical collection of scientific papers / ed. by V. P. Babych, O. M. Khvostychenko. Kharkiv : RPE "Intellect-Express-Capital", 2024. Issue 6. 200 p.

ISSN 2708-4809

The collection considers the values of spiritual and intellectual upbringing and the development of qualities of the personality in modern conditions. It is revealed the personal and social determinants of spiritual and intellectual upbringing and teaching in the system of continuing education. It is analyzed historical and comparative aspects in the theory and practice of spiritual and intellectual upbringing and teaching. It is emphasis on the practical significance of the development of the spiritual and intellectual potential of the subjects of the educational process. It is designed for scientists, teachers, applicants for general secondary and all levels of higher education, methodologists, managers, civil society, and parents.

Geistige und intellektuelle Erziehung und Ausbildung der Jugend im XXI Jahrhundert : internationale periodische Sammlung wissenschaftlicher Beiträge / herausgegeben von V. P. Babych, O. M. Khvostychenko. Charkiw : FPG "Intellect-Express-Capital", 2024. Ausgabe 6. 200 p.

ISSN 2708-4809

Die Sammlung befasst sich mit den Wertorientierungen der geistigen und intellektuellen Erziehung, mit der Entwicklung der geistigen und intellektuellen Qualitäten des Einzelnen unter modernen Bedingungen. Die persönlichen und sozialen Determinanten der geistigen und intellektuellen Erziehung und Ausbildung im System der Fortbildung werden aufgezeigt. Die historischen und vergleichenden Aspekte in Theorie und Praxis der geistigen und intellektuellen Erziehung und Ausbildung werden analysiert. Die praktische Bedeutung der Entwicklung des geistigen und intellektuellen Potenzials der am Bildungsprozess Beteiligten wird hervorgehoben. Das Buch richtet sich an Wissenschaftler, Lehrer, Studenten der Sekundarstufe I und II, Studenten verschiedener Hochschulstufen, Methodiker, Manager, die Öffentlichkeit und Eltern.

© ВННОТ, 2024

© НДВП «Інтелект-Експрес-Капітал», 2024

ISSN 2708-4809

ЗМІСТ

Склад редакційної колегії	5
Передмова В. П. Бабича	7
Розділ 1. ОРИГІНАЛЬНІ СТАТТІ	9
Концептуальні антропологічні підходи у визначенні методології гуманістичного виховання та духовно-інтелектуального розвитку молоді. <i>Столяренко О. В., Столяренко О. В.</i>	10
Загальні підходи щодо формування морального освітнього стандарту <i>Хвостиченко О. М., Трусей Л. Г.</i>	21
Структурно-компонентний аналіз феномена «духовність» в аспекті розвитку творчих здібностей молодших школярів. <i>Котик Т. М.</i>	31
Розвиток комунікативної культури як основа духовно-інтелектуального виховання у сучасній освіті <i>Пищик О. В.</i>	39
Духовно-інтелектуальний аспект здоров'я учасників освітнього процесу. <i>Вознюк О. В., Дубасенюк О. А.</i>	55
Міждисциплінарний підхід до розуміння духовно-інтелектуального розвитку здобувачів вищої освіти. <i>Бабко Н. М.</i>	67
Управління часом як складова життєтворчості в системі духовно-інтелектуального виховання та навчання. <i>Хвостиченко О. М., Трусей Л. Г.</i>	74
Особистісно-егалітарний підхід до проблеми духовно-інтелектуального виховання майбутніх фахівців Нової української школи. <i>Кікінеждо О. М., Василькевич Я. З.</i>	107
Формування духовних цінностей майбутніх вчителів біології та основ здоров'я під час навчання у закладі вищої освіти. <i>Мехед О. Б.</i>	113
Методологічні особливості інтеграції біологічних знань та етичних понять в освітньому процесі. <i>Степанюк А. В., Бак В. Ф.</i>	122
Духовна криза й ціннісні орієнтації молоді сучасної України. <i>Дзюба Т. С., Похилюк О. М.</i>	128
Звичка як об'єкт духовно-інтелектуального виховання та навчання. <i>Хвостиченко О. М., Трусей Л. Г.</i>	138
Формування моральних цінностей здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти відповідно до вимог ринку праці. <i>Пахомов І. В.</i>	148
Духовна парадигма творчої особистості в теологічній моделі світосприйняття <i>Васильєва Л. Ю.</i>	166
Розділ 2. ТЕЗИ ОРИГІНАЛЬНИХ СТАТЕЙ	177
Організація дистанційного навчання в контексті впровадження Нової української школи. <i>Волошина О. В., Максимішєна К. А.</i>	178
Проблеми об'єктивного оцінювання рівня знань здобувачів вищої освіти під час проведення комп'ютерного тестування у системі Moodle. <i>Мандражи О. А.</i>	183
Формування духовно-інтелектуальної особистості на основі національно-патріотичного виховання в позашкільній освіті. <i>Білоус В. Р.</i>	187
Формування цифрової компетентності викладачів в сучасних умовах. <i>Зарінов Р. Р., Зарінов А. Р., Симоненко М. Ю.</i>	194
Алфавітний перелік авторів	197

УДК 373.017.4

КОНЦЕПТУАЛЬНІ АНТРОПОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ У ВИЗНАЧЕННІ МЕТОДОЛОГІЇ ГУМАНІСТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ТА ДУХОВНО-ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО РОЗВИТКУ МОЛОДІ

Столяренко Олена Вікторівна

доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки, професійної освіти та управління освітніми закладами, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця, Україна.

ORCID: 0000-0002-1899-8089.

Столяренко Оксана Василівна

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов, Вінницький національний технічний університет, м. Вінниця, Україна,

ORCID: 0000-0001-7080-0626,

CONCEPTUAL ANTHROPOLOGICAL APPROACHES TO DEFINING THE METHODOLOGY OF HUMANISTIC EDUCATION AND SPIRITUAL-INTELLECTUAL DEVELOPMENT OF YOUTH

Stoliarenko Olena Viktorivna

Doctor of Pedagogics, Professor of the Department of Pedagogy, Vocational Education and Management of Educational Institutions at Vinnytsia Mykhailo Kotsyubynskyi State Pedagogical University, Vinnytsia, Ukraine

Stoliarenko Oksana Vasylivna

Candidate of Pedagogics, Associate Professor at the Department of Foreign Languages, Vinnytsia National Technical University, Vinnytsia, Ukraine

У статті розглядаються концептуальні науково-методологічні антропологічні аспекти духовно-інтелектуального розвитку особистості. Проаналізовано філософсько-етичний зміст антрополого-методологічних концепцій гуманізації виховання в загальній стратегії розвитку особистості. Доведено, що проблема духовно-інтелектуального виховання людини визначається складністю, універсальністю, багаторівневим характером розв'язання (природничо-науковий, антропологічний, соціологічний, культурологічний, морально-етичний аспекти). Здійснюються антропологічні, біологічні, соціально-психологічні, філософсько-культурологічні, морально-етичні, педагогічні дослідження, спрямовані на об'єктивний, різнобічний аналіз діалектики природних і соціальних факторів, що впливають на людину та її духовно-моральне виховання. Необхідність обґрунтування філософських засад і осмислення практики духовно-інтелектуального, гуманістичного виховання зумовлює науковий пошук. Проаналізовано набання гуманістичної педагогіки й психології, які мають багатий потенціал для виховання особистості. У концепції розвитку в системі «індивід — суспільство» процес переходу зовнішнього на внутрішній план називають сходженням до індивідуальності. Охарактеризовано антрополого-методологічні концепції гуманістичного виховання в руслі педагогічної антропології. Залежно від філософської концепції, яка визначає принципи й особливості системи виховання, виокремлено моделі прагматичного, антропологічного, соціетарного, вільного та інших видів виховання. Антропоцентрична модель виховання спирається на розуміння сутності людини як відкритої системи, а виховання, як створення сприятливого для саморозвитку середовища. Вільне виховання (варіант демократичного стилю) спрямоване на створення умов для вибору цінностей життя; привчання бути вільним. Модель гуманістичного виховання в педагогічних концепціях визначає наукові пошуки, які ґрунтуються на духовності, людському вимірі, набаннях національної культури, адекватності глобальним гуманістичним тенденціям.

Ключові слова: духовність, духовно-інтелектуальне виховання, духовно-моральні цінності, духовна культура, гуманістичне виховання, принцип антропологізму, антрополого-педагогічні концепції, педагогічна антропологія.

The article examines the conceptual scientific-methodological anthropological aspects of spiritual-intellectual development of a personality. The philosophical-ethical content of anthropological-methodological concepts of humanistic education in the overall strategy of personality development is analyzed. It is argued that the problem of spiritual-intellectual education of the individual is determined by the complexity, universal and multi-level character of its solution (natural-scientific, anthropological, sociological, culturological, moral-ethical aspects). Anthropological, biological, socio-psychological, philosophical-cultural, moral-ethical, and pedagogical researches are carried out, aimed at an objective, multifaceted analysis of the dialectics of natural and social factors influencing the individual and their spiritual-moral education. The necessity of substantiating the philosophical principles and comprehending the practice of spiritual-intellectual, humanistic education necessitates scientific inquiry. The achievements of humanistic pedagogy and psychology, which have a rich potential for personality development, are analyzed. In the concept of development within the «individual - society» system, the process of transitioning from the external to the internal plane is called ascent to individuality. Anthropological-methodological concepts of humanistic education in the stream of pedagogical anthropology are characterized. Depending on the philosophical concept that determines the principles and features of the education system, models of pragmatic, anthropological, social, liberal, and other types of education are distinguished. The anthropocentric model of education is based on understanding the essence of a person as an open system, and education as the creation of an environment fostering self-development. Liberal education (a variant of democratic style) aims

to create conditions for choosing life values; teaching to be free. The model of humanistic education in pedagogical concepts defines scientific searches based on spirituality, human dimension, achievements of national culture, and adequacy to global humanistic trends.

Keywords: spirituality, spiritual-intellectual education, spiritual-moral values, spiritual culture, humanistic education, anthropologic principle, anthropological-pedagogical concepts, pedagogical anthropology.

Нинішня соціокультурна ситуація зумовлює позитивні тенденції виховання, духовно-інтелектуального розвитку особистості як полікультурного процесу, що реагує на всі новітні перетворення в соціумі. Головним завданням вихователя у період таких змін, є допомога у самореалізації особистості, усвідомленні кожним учнем власної цінності та поваги особистості гідності іншого, збереженні та примноженні вищих духовних надбань людства, осмисленні змісту та сенсу свого існування, концентрації зусиль на формуванні гуманістичного світогляду.

Оновлення виховного потенціалу українського суспільства, визначення його загальнонаціональних цінностей сприяє досягненню визнання його важливості на рівні державної політики. Наш час характеризується зміною парадигмальних засад, обґрунтуванням морально-правових норм, доланням моноідеологічних установок на цілі виховання. Одночасно відбувається переосмислення і масове визнання таких ціннісних пріоритетів, як різноманіття стратегій в умовах варіативності виховних систем, підтримка авторських програм і проєктів на базі гуманістичних цінностей, нарощування потенціалу взаємодії суб'єктів соціокультурної сфери в реалізації різних за масштабами, функціональній специфіці і технологіям цільових соціально-педагогічних програм державного та регіонального рівня. Звертання уваги на ці позитивні зміни, які підтверджують надійний курс на стійкий розвиток виховання як загальнонаціонального пріоритету, що одночасно означає становлення стабільної самодостатньої системи формування особистості, вимагає підкреслення того факту, що їх динаміка, нажал, стримується уявленнями, що традиційно вкорінялися у суспільній свідомості, про виховання в його «школоцентристській» інтерпретації як про «компонент, який супроводжує навчання», як складову освітніх послуг.

Проте, наукові дослідження і комплексні програми у сфері розробки фундаментальних і прикладних проблем виховання, а також успішні у багатьох регіонах України інноваційні пошуки його сучасної організації і моделювання сприяють поступовому нівелюванню вказаних вище обмежень і розширенню ціннісної соціальної бази виховання як відкритого соціокультурного процесу. Про це свідчать розроблені і запроваджені в практику державні, відомчі, міжгалузеві програми і концепції; етапні програмні розробки, спрямовані на духовно-інтелектуальний розвиток і моральне виховання, охорону дитинства, забезпечення здорового способу життя, нормативних

прав дітей і молоді. Сукупність цих акцій, без сумніву, здійснили певний вплив на розкриття творчого потенціалу виховної діяльності в закладах освіти, у сферах залучення шкільної молоді у різні види суспільно корисної діяльності. Важливим є те, що виховний процес, який відроджується на нових ціннісних пріоритетах, акцентований на духовно-моральну сферу особистості, основу якої складає феномен громадянськості: суспільне благо і права людини, свобода вибору на базі усвідомленої законслухняності, соціальна справедливість і рівність, моральність і чесність у будь-якій діяльності, патріотизм і толерантність, що базуються на гуманістичних принципах життєвляштування.

Як свідчать результати діагностики шкільного мікросоціуму, організації виховання з врахуванням оновлених пріоритетних, в першу чергу, гуманістичних цінностей і технологій учні набувають досвід в усвідомленні ситуації, що склалася в суспільстві, оцінки і вибору конкурентоздатного варіанту участі в тому чи іншому виді діяльності. Вони здатні аналізувати міжнаціональні і міжконфесійні відносини, розуміти сутність і значення толерантності, поваги до іншого у складних життєвих ситуаціях. Вихованці поступово усвідомлюють необхідність вибору ціннісних орієнтацій, пріоритетів у процесі морального становлення, дорослішання і громадянського самовизначення [1].

Проте, аналіз шкільної практики дозволив виявити й негативні тенденції у вихованні учнівської молоді. Перш за все, вони пов'язані з труднощами соціалізації. При досить гарній предметній підготовці, в умовах масового безробіття низьким є рівень залучення їх до суспільного і виробничого життя; відбувається відчуження дітей і батьків, катастрофічно погіршується здоров'я; негативний вплив на учнів здійснює широкомасштабна агресія, вульгарність і примітивізм, що виявляється у наступі наркотиків, алкоголю, в романтизації кримінального життя; держава скасувала цензуру, у зв'язку з чим далися взнаки наслідки негативного впливу засобів масової інформації на свідомість особистості, яка ще тільки формується.

До викликів XXI століття ми також відносимо негативні наслідки майнового розшарування; зниження у значній частини населення культурного рівня, інтересу до класичної музики, поезії; зростання впливу ролі факторів, що зумовлюють пасивне сприйняття життя, поширення індивідуалізму і зниження ролі колективу, «випробування усамітненням і самотністю у колективі»; відсутність у змісті освіти

навчання розумінню суспільних процесів, актуальних проблем людини і соціуму; потужний наступ негативних, одноманітних, агресивних, зовні привабливих, розрахованих на задоволення примітивних потреб телевізійних і радіопередач, літературних низькопробних творів; тиражування й поширення культу сили, грошей, зброї, миттєвого успіху, поширення маргіналізації в суспільстві; допоки педагогіка не запропонувала стабільних уявлень про теперішні цінності й ідеали, представники псевдodemократичних ЗМІ пропагують ідеали національної ненависті й обмеженості з елементами шовінізму, тероризму, злочинності, тоталітаризму; внаслідок агресивності, культурної неспроможності, нерозбірливості в засобах чорного піару, нехтування демократичними традиціями, в умовах апатії народу до політичних партій до влади приходять люди без совісті й честі, і це є надзвичайно поганим прикладом для вихованців, які все частіше помилково переконуються, що за гроші можна купити все; найстрашнішими небезпеками виступають також посилення агресивного впливу на молодь реакційних асоціальних груп, релігійних тоталітарних сект; привабливість миттєвого збагачення без тривалого навчання і роботи, прагнення до накопичення матеріальних цінностей; посилення емоційного дискомфорту, послаблення психологічної захищеності, що призводять до зростання нервозності, депресій, апатії; дозволя і його форми не відповідають життєвим інтересам і не задовольняють прагнення душі; система соціального позашкільного виховання не приваблює проблемних учнів; на місці дитячих організацій утворився вакуум, заповнений демагогічними міркуваннями про необхідність учнівського самоврядування; характерною є тенденція до зниження цінності освіти і падіння інтересу до читання; проблематичним є виховання в душі поваги до Батьківщини, природи, старших, людської гідності іншого.

Сучасні інформаційні можливості відволікають від візуальних контактів, занурюють свідомість, яка ще тільки формується в нереальний світ фантазій, провокують долучення неповнолітніх до комп'ютерної порнографії, примітивних ігор. Комп'ютер завдає відчутної шкоди тим, що привчає молоду людину не думати, а брати, не читати, а сканувати, не складати, а компіювати, не жити повноцінно, а цілодобово сидіти біля монітора і програвати життя, втрачати (фізичне, моральне, психічне, розумове) здоров'я, яке неможливо зберегти зусиллями школи — це завдання всього суспільства. Потворні уявлення про виховання як кількість заходів, гуртків, секцій, конкурсів і надуманих структур самоуправління, твердження, якщо є виховна діяльність, то є що планувати, перевіряти, про що звітувати залишилися нам у спадок як руди-

менти тоталітарного керування освітою. Гуманізація школи починається з фактичного визнання автономності закладу освіти, його права виконувати соціально-педагогічне замовлення й бути відповідальною перед суспільством, дітьми, батьками.

На думку науковців актуальним завданням сучасної науки управління, що відповідає її гуманістичному призначенню, є розробка ефективних механізмів розв'язання складного комплексу проблем виховання і загальноосвітньої підготовки в ринкових умовах і з обмеженим фінансуванням. Цінними на даний час є розробки стосовно функціонування міських загальноосвітніх комплексів, які являють собою структуру організаційних об'єктів, зміст спільної діяльності яких спрямований на реалізацію завдань загальної середньої освіти і виховання.

Соціально-ціннісна роль різноманітних центрів, об'єднань, фірм і масових рухів неминуче буде зростати, а їх діяльність набуватиме загальнонаціональної значущості і статусу державної української ментальності. Досягнення цієї багатовекторної мети, на нашу думку, передбачає якісно інакшу соціально-економічну ситуацію і загальний стан соціуму, коли набута ним стабільна зрілість внутрішнього потенціалу буде здатна до глобального протистояння і надійного стримування розвитку негативних тенденцій в різноманітних сферах життєдіяльності суспільства.

Законами України про освіту, Національною доктриною розвитку освіти, Концепціями національного, громадянського, позашкільної освіти і виховання, визначено, що центром виховної діяльності є дитина, а метою — виховання і розвиток духовного і творчого потенціалу, соціальної активності гуманістично спрямованої особистості, формування системи її ціннісних орієнтацій; де вільний розвиток особистості, цінність людини і природи визначаються як провідні.

Особливе місце у цих процесах посідає школа. Саме тут учні отримують знання про навколишній світ, людину, її майбутнє. Вони мають розуміти, що проблема існування набуває особливої актуальності й гостроти завдяки ряду обставин. Перша пов'язана з одним з найвизначніших досягнень історії і культури — усвідомленням унікальності людини та найвищої цінності її життя. Друга зумовлена тим, що нинішнє покоління живе на зламі епох, що характеризується надзвичайно динамічними процесами. Це загибель і відторгнення застарілих форм існування, які чинять неймовірний опір, і формування нових цивілізаційних засад життєвляштування. Науково-технічний прогрес не зменшив кількості проблем, але переконливо довів, що розв'язання багатьох із них можливе лише у процесі змін самої людини, що зумовлені формуванням планетарного гуманістичного світогляду. Прогресивна наукова думка стверджує, що глобальні

проблеми, які турбують світову громадськість уже не одне десятиліття, можуть бути розв'язані за умови визнання пріоритету людини та умов її існування і повинні розглядатися у площині «людина-людина», а не «людина-техніка».

Тому XXI століття характеризується удосконаленням людини і виховання, яке володіє технологічним компонентом впливу на оточуюче середовище і на саму особистість. Усе це потребує осмислення та усвідомлення (не лише на рівні суспільних форм свідомості, а й на особистому), проблем, які пов'язані з розумінням того, що діється зі світом, як складається доля людини у таких мінливих, складних умовах, яке майбутнє на нас чекає. Пошуки розв'язання шляхів цих проблем ми знаходимо не лише у роздумах філософів, учених, політиків, а й в міжнародних правових актах, політичних програмах партій, соціальній політиці урядів розвинутих держав. Цей духовно-моральний набуток цивілізації дедалі глибше пронизує масову й індивідуальну свідомість і спонукає сучасне покоління, усе людство до створення умов досягнення життєвого благополуччя і процвітання, забезпечення якомога більш повної і цілісної самореалізації кожного. В умовах корінних перетворень засад життєвляштування прогресивним напрямом виступає утвердження такої цивілізації, яка базується на принципах людського виміру.

Науково-технічний прогрес, демократичні перетворення загострили універсальний характер проблем людини. Розв'язання багатьох із них можливе лише у процесі її гуманістичного виховання, методологічної орієнтації освіти — з формування особистості на стратегію її розвитку й саморозвитку. Усе це вимагає від педагогічної теорії і практики зосередження уваги на осмисленні природи людини, її внутрішнього світу, на її закономірних зв'язках з оточуючим середовищем, усіма зовнішніми впливами, на розвитку гуманістичних взаємин в освітньому просторі, на визнанні першочергової ролі виховання моральності і високої духовності у підростаючого покоління — творця майбутнього. На це спрямована модернізація освіти, що реалізується в різних напрямках: гуманізації і гуманітаризації, індивідуалізації, диференціації, багаторівневості, фундаменталізації, комп'ютеризації, безперервності, які вважаються гуманістичним імперативом нинішнього століття і які зазначені в основних документах, прийнятих у рамках Болонського процесу.

В руслі означених тенденцій, школа, що має фундаментальне значення для розвитку суспільства, моделює майбутнього громадянина, визначає для кожного життєво важливі пріоритети, цінності, відмовляється від соціоцентричного за спрямованістю і авторитарного за характером освітнього процесу. Вона потребує аналізу концептуальних засад вихо-

вання громадянина у розрізі глобальних гуманістичних тенденцій, захисту прав людини, створення комфортних умов життєвляштування.

На підставі аналізу і узагальнення стану духовно-морального і гуманістичного виховання учнів нами були виявлені протиріччя, які характеризують проблеми сучасного виховного процесу у закладах освіти і виступають рушійними силами, що забезпечують життєвість та ефективність виховної роботи. Враховуючи соціально-економічну ситуацію в державі, проблеми у молодіжному середовищі, сучасний стан та перспективи системи шкільної освіти і гуманістичного виховання учнів, ми можемо стверджувати, що подальший поступальний її розвиток буде можливий за умови розв'язання наступних завдань: формування науково-педагогічного потенціалу для дослідження і запровадження новітніх форм, методів, технологій продуктивного розв'язання проблем виховання учнів; розробки науково-методичних рекомендацій і нормативів розширення можливостей людинознавства, спецкурсів, гурткової позаурочної роботи в обсягах, що задовольняють освітні потреби і не можуть бути реалізовані в нинішніх умовах; оновлення змісту освіти з врахуванням інтеграції навчальних дисциплін і факультативних курсів з людинознавства на засадах варіативності, міждисциплінарності і комплексності, які мають бути покладені в основу створення нового покоління навчальних програм, а відповідно і навчально-методичної літератури до кожної з них; розробки ефективних діагностичних методик виявлення вихованості і формування гуманістичних, духовно-моральних якостей особистості, забезпечення на цій основі сприятливих умов для корекції проявів агресії, насилля, жорстокості, безвідповідальності, аморальності учнів у процесі особистісно орієнтованого виховання.

У зв'язку з цим назріла потреба дослідження концептуально-методологічних основ науково-методичної системи виховання учнів та впровадженні технології, що забезпечить підвищення рівня їхньої духовно-моральної вихованості.

Оскільки проблема носить міждисциплінарний характер, в основі її розв'язання лежать фундаментальні теорії, ідеї та положення різних наукових галузей, що відображається на філософському, загальнонауковому та конкретно-науковому рівнях дослідження. Це філософські, педагогічні, соціологічні та психологічні наукові концепції, ідеї і положення щодо: тісного взаємозв'язку та діалектики розвитку природи, суспільства і людини; культурно-історичного поступу соціуму і ролі особистості у цьому процесі; соціальної детермінації гуманістичної моралі й людської діяльності; неперервності розвитку особистості; її ідентифікації та засвоєння соціальних ролей; етики

як духовної основи розвитку людини; гуманістичних цінностей — базового компоненту структури особистості.

Методологічну основу дослідження визначають: теорія наукового пізнання, діалектичні принципи системності, комплексності, діяльності; філософські концепції про людину як міру всіх речей, про творчий розвиток її сутнісних сил у діяльності й відносинах, наукові положення про діалектичний характер відносин (Г. Гегель); ідеї діалогової концепції (В. Біблер, А. Мейер); детермінованість морального розвитку особистості характером її ставлень до світу, природи, оточуючих людей; сукупність ідей, що розкривають сутність процесу соціалізації; концепція соціалізації особистості в колективі; основні положення теорії установки (Д. Кемпбелл, Ш. Надірашвілі, Г. Олпорт, Д. Узнадзе, У. Фьюзон), теорія соціальної установки; сукупність ідей про взаємовідносини значимих інших, референтність, природничо-філософська концепція про єдність усього живого; визнання ролі активності самої особистості в її власному розвитку; інтегральні філософські положення про загальний зв'язок, взаємозумовленість і цілісність явищ і процесів розвитку суспільства, про зростаючу роль особистості в цих процесах; етичні ідеї, що стосуються непротивлення злу насиллям, а також філософії ненасильницького руху (М. Ганді, Г. Джибладзе, Б. Картер, Г. Торо, Е. Хардт, Дж. Шарп, Н. Шкловер), педагогіки ненасилля, культури миру, методики навчання миролюбності (М. Ліпман); сучасні дослідження проблем толерантності; основні положення прав людини (М. Думмет, Й. Йовел, Р. Крісті, Г. Кунг); концепції представників гуманістичного напрямку у педагогіці (К. Вентцель, С. Гессен, В. Сухомлинський, К. Ушинський, Ш. Амонашвілі). Діалектичні положення детермінують визнання законів єдності людини з природним і соціально-культурним середовищем, орієнтують на врахування зовнішніх впливів, яких зазнає людина, і її внутрішньої активності в життєдіяльності, а методологія визнання людини як істоти духовної, природної й соціальної, носія добра і справедливості, є підставою для осмислення гуманістичних принципів організації виховного процесу.

Суттєве значення в концептуальному плані для нас мали: теорія цінностей; культурно-історична концепція, сучасна концепція гуманізму і гуманістичної цивілізації (О. Хьоффе), а також концепції та висновки зарубіжних і вітчизняних філософів (І. Канта, П. Наторпа, Г. Сковороди, Л. Фейєрбаха, М. Шеллера), соціальних філософів, антропологів, педагогів, психологів (Г. Балла, І. Беха, С. Максименка), соціологів (С. Дюркгейма), синергетиків (І. Стенгерса), учених інших галузей нау-

ково-антропологічного пізнання, які досліджували теорію, людинознавство, виховання з позиції гуманістичних цінностей та їх відповідності природі людини, а також такі фундаментальні теоретичні положення, які стосуються підходу до особистості як до форми ідеального представництва буття іншого; концепція «відображеної суб'єктності» Я-концепція, як сукупність уявлень індивіда про самого себе, пов'язана з їх оцінкою (Р. Бернс); результат теоретичного узагальнення досвіду гуманістичної педагогіки (А. Комбс, А. Маслоу, К. Роджерс) і педагогіки співробітництва; наукові засади й концептуальні положення організації гуманістичного виховання в закладах освіти (суб'єкт-суб'єктні відносини, колективна творча діяльність, інтерактивна взаємодія).

Що стосується антрополого-методологічної концепції гуманістичного виховання молоді, то слід зауважити, що дослідженню методологічних засад педагогічної антропології, впливу інших галузей людинознавства, зокрема, філософії на її розвиток не приділяється достатньої уваги. Антропологізм виступає концептуальною домінантою духовно-морального і гуманістичного виховання школярів. На основі системної реалізації природовідповідності, культуровідповідності, амбівалентності розглядаємо суспільство як форму спільного життя людей в особистісному вимірі, а людину — як високоорганізовану біопсихосоціальну духовну істоту. Ця закономірність є об'єктивною основою обґрунтування й практичної реалізації гуманістичних виховних інновацій. У засновника педагогічної антропології, І. Канта, освіта — це сходження до гуманності, а розвиток особистості у процесі виховання — акт свободи діяльної людини.

У Г. Гегеля освіта — засіб морального розвитку. Знання визначають потреби, ідеали людини. Сучасна система виховання будується саме з урахуванням цих настанов, включає до своїх програм і концепцій надбання духовної культури, наук про людину. Філософсько-антропологічні інтерпретації виховання мають багату традицію. Основне завдання, на думку М. Шеллера — осягнути людське в людині, створити її цілісний образ.

На основі аналізу ідей зарубіжної педагогічної антропології визначено педагогічні течії:

– філософського напрямку на базі неопозитивізму (Дж. Мур, Л. Вітгенштейн, Б. Рассел), де кожен індивід — унікальний, неповторний, тому слід концентруватися на окремій особистості, царині її індивідуального буття, неотомізму (Е. Косс, Ж. Марітен), екзистенціалізму;

– психолого-педагогічного (концепції В. Лая, Е. Меймана, які ратують за розширення зв'язків педагогіки з іншими науками);

– соціального (з педагогікою ноосфери, поняття якої запроваджено П. Шарденом, А. Леруа-Лураном і набуло розвитку завдяки В. Вернадському; наданням ваги гуманістичному, екологічному, культурологічному вихованню, формуванню глобального гуманістичного світогляду).

Провідні педагогічні ідеї антрополого-педагогічних концепцій та течій новітньої епохи тісно пов'язані з антропологією, і по праву їх можна вважати гуманістичними: «Вільне виховання» (Е. Кей, М. Монтессорі, К. Вентцель); експериментальна педагогіка (В. Лай, С. Холл); прагматична педагогіка (Д. Дьюї, У. Кільпатрік); педагогіка особистості (В. Вебер, Г. Гаудінг); нове виховання (Р. Кузіне, А. Фарер); гуманістична педагогіка (А. Комбс, А. Маслоу, К. Роджерс).

Прогресивні ідеї основоположників гуманістичного підходу (Г. Олпорт, А. Маслоу, К. Роджерс) вивчаються, констатуються, але не так швидко впроваджуються у виховний процес. Важливими є положення А. Маслоу стосовно ієрархії потреб, самореалізації особистості, досягнення якої актуалізує гуманізацію виховання. На думку К. Роджерса, гуманістичне навчання — опанування філософсько-педагогічними цінностями, пов'язаними з особистісним способом буття. Гуманістичними характеристиками вихователя-фасилітатора К. Роджерс називає «відкритість», «прийняття учня і довіра до нього», «прояв емпатії» [2, с. 157].

В гуманістичній антропологічній концепції Г. Рота відкидаються маніпулювання, обмеження у вихованні [3]. Сучасна педагогічна думка продемонструвала спроби створення нових концепцій виховання на основі визнання екзистенційної сутності дитини. Пропагується педагогіка свободи, демократичний стиль спілкування.

Антропологізм як спосіб вивчення людини, яку виховують; і впливу на неї підсилений ідеями про людську природу (І. Кант, Г. Гегель, М. Шелер), філософсько-антропологічними інтерпретаціями виховання в європейській традиції (Ф. Боас, А. Редкліфф-Браун, Дж. Спіндлер, Р. Неш, Р. Бенедікт, М. Мід, А. Дімоз, Р. Штейнер, Г. Рот).

Зважаючи на те, що виховання — надзвичайно складний процес, проникнутий гуманним ставленням до дитини, існує значна кількість теорій, покладених в основу наукових розробок щодо його ефективності. Відомі технократична (бере початок від Д. Локка, Д. Уотсона, Б. Скінера), де педагог — «скульптор»; і натуралістична (вихователь — «садівник» згідно теорії природного виховання Ж. Руссо), що спирається на теорію вільного виховання, педоцентризм (Д. Дьюї, С. Френе), гуманістичну психологію (А. Маслоу, К. Роджерс) концепції виховання.

В європейській культурній традиції погляди, а відповідно й концепції на природу вихованця мають свої особливості: репресивна педагогіка (пригнічення волі батьками, пастирями); ідеї соціалізації, в якій дитина — чиста дошка (*tabula rasa*) — це педагогіка цілеспрямованого формування особистості за певним зразком; ідеї природного детермінізму, де дитина від народження наділена певним характером — концепція розвитку природних задатків і обмеження негативних проявів; ідеї первісної доброти дитини — концепція вільного виховання, саморозвитку і невтручання. В рамках цих концепцій функціонують базові моделі виховання: директивна, прихованого впливу та сприяння, і в кожній педагогіки керуються гуманними намірами.

Антрополого-методологічні виміри гуманізації виховання узгоджуються з стратегіями розвитку особистості. Аналіз педагогічної дійсності говорить про кардинальні зміни за багатьма педагогічними і психологічними показниками. На державному рівні досить виважено підійшли до відмови від моноідеологічних принципів, але не забезпечили ідеологічний перехід до нової парадигми виховання, що обернулося на початковій стадії реформування станом своєрідного вакууму, падінням моральності, духовності.

Важливе врахування демократичних і гуманістичних змін в суспільстві, сутнісних структурно-функціональних перетворень школи, як відкритої системи, взаємодії з різними інститутами, незалежності виховання від політики, виведення його цілей із загальнолюдської культури.

Тому в якості ідейної основи всієї системи виховання мають лежати вироблені і перевірені багатовіковим досвідом неперехідні цінності, принципи гуманізму. Системність і цілісність виховного процесу визначають можливість вибору змістовно поліваріативних програм, проектів і моделей, які розкривають в оновленому ракурсі бачення діяльнісних молодіжних ініціатив, використання оптимальних засобів впливу на формування і самореалізацію особистості, її всебічний розвиток на базі гуманістичних цінностей. Виховання різноманітне, різноваріантне, багатомодельне. І саме тому його концепція повинна дати сутнісно інваріантну характеристику педагогічної ситуації, показати її відмінність і способи реалізації в конкретних видах виховної роботи. Проте, напевно чи доцільно в умовах демократизації виховного простору вважати, що розробка концептуальних сутнісно-інваріантних методологічних основ виховної системи повинна бути доведена до рецептурних приписів.

Аналіз сучасної ситуації свідчить про перетворення у сфері виховання, позитивні тенденції оновлення духовно-морального потенціалу суспільства. Це стимулює здійснення наукового пошуку і використання

комплексних прикладних програмно-орієнтованих педагогічних розробок у визначенні найефективніших шляхів, оновлення методології гуманістичного виховання. Зважаючи на те, що розроблена нами концепція передбачає обґрунтування трьох основних компонентів: категоріального (дефініції, проблеми, пояснювальні принципи); теоретичного (гуманістична освітньо-виховна концепція); технологічно-практичного (методичне забезпечення реалізації висунутої мети і завдань), важливу роль ми відвели загальній методології, принципам дослідження.

Коли ми говоримо про методологічні основи виховання, то в першу чергу, підкреслюємо, що воно має детермінований характер і зумовлюється потребами суспільства, тенденціями його розвитку.

Враховуючи глобальні зміни в суспільстві, було виявлено, в яких складних умовах формується особистість. Це спонукає до розкриття системотвірних факторів і оновлення методології виховного процесу. Останнім часом, хоча й декларується зміна ракурсу методологічного забезпечення, все ж фактично ще не відбулася відмова від формалістичних положень, переосмислення сутності понятійно-категоріального апарату, що, природно, розмиває концептуальний контекст і предметно-змістові характеристики продуктивності результатів аналізу виховного процесу. Певну невизначеність у розумінні понятійно-термінологічного апарату педагогіки внесли психолого-педагогічні дослідження, які здійснювалися на міждисциплінарному рівні.

Ми підтримуємо міждисциплінарні дослідження, які адекватно відображають сучасні тенденції й потреби особистісно орієнтованого виховного простору в макро- і мікросоціумі. Щоб виховати духовно-моральну особистість, необхідно вивчити різні аспекти і сформувати адекватне наукове уявлення про виховний процес. Нині відбувається об'єднання всіх наук, що вивчають біологічну і соціальну природу, культуру людини в систему комплексного людинознавства, що керується принципами антропологізму.

На сьогодні галузь надзвичайно диференціювалася, що породило потребу інтеграції накопиченої інформації, що характеризується багатоаспектністю й передбачає наявність різних рівнів у побудові системних знань. Особливостями пізнавальної ситуації вивчення особистості є багатогранність її феноменології, що відображає об'єктивну різноманітність проявів в історії розвитку суспільства та власного життя, яка породжує жваві дискусії науковців, учених, політиків; існує потреба врахування міждисциплінарного статусу проблеми людини, що знаходиться в полі зору суспільних і природничих наук, практики і духовної культури.

Ми звернулися до філософії освіти, вбачаючи в ній джерело методологічного обґрунтування стратегії ви-

ховання. У «Міжнародній енциклопедії освіти» знаходимо, що ця інтегрована галузь вивчає найзагальніші питання методології педагогіки, антропології й соціології освіти, все, що пов'язане з соціокультурними діями, їх проектуванням і реалізацією, а також проблеми полісферного характеру, які замикають на освіті всі інші сфери людської діяльності.

Становлення філософії освіти є закономірним результатом розвитку, особливо з урахуванням її переходу до людиноцентристського виміру, зміни ситуації буття й становлення нового типу людини в сучасному світі постмодерну. Динамічні зміни вимагають оновлення системи освіти, котра допоможе подолати наявні перепони в духовному, інтелектуальному розвитку людини, загрози її біологічному й духовному існуванню. Потрібне більш глибоке вивчення, якими повинні бути цінність самої людини й престиж освіти в суспільстві.

Тривалий час «останнє слово» в розвитку природи, соціуму й людського мислення мала діалектика. Вона створювала потужний апарат моделювання завершених теорій, а гуманітарні науки, дотримуючись її настанов, будували штучні моделі людини, освіти, виховання, економічного й соціального розвитку, формальні, а не змістові конструкції. Лише в міру усвідомлення ситуації прийшло розуміння, що для вивчення життєздатних, органічних об'єктів, які розвиваються, потрібні інша методологія й нова парадигма розвитку. В природознавстві все частіше застосовуються поняття «міждисциплінарність», «комплексність», «системність»; у філософії — «синтез», «всеєдність», «цілісність»; у політиці проголошується пріоритет загальнолюдських цінностей, посилюється переорієнтація від конфронтації до співпраці; екологічні вимоги набувають рис морального імперативу.

В зв'язку з цим, ми звертаємося до синергетики — симбіозу ідей різних наук, яка не тільки синтезує фрагменти дисциплінарно розкиданих знань, а й пов'язує епохи. Сприймаємо її в якості особливої парадигми, специфічного (нелінійного) стилю мислення.

Г. Хакен саме тому так назвав нову дисципліну, спрямовану на виявлення загальних принципів, які керують процесом самоорганізації, для чого необхідне кооперування багатьох галузей.

З огляду на синергетичний підхід, протилежності можуть підсилювати одна одну, і цим забезпечувати максимальний розвиток особистості. Синтезуючу роль бере на себе культура, яка поєднує науку, мистецтво й духовні вчення в цілісність ноосфери.

Педагогіка — єдина спеціальна галузь знань, яка визнає специфіку і єдність усіх складових. Саме тому було розроблено концепцію, відмінну від імперативних вказівок щодо кінцевого результату виховання.

Загально визнана сьогодні концептуальна розробка про орієнтацію у вихованні школярів на дві системи цінностей (сьогодні і на перспективу) і визначення тих, які мають, формуватися в освітньому процесі. Вона генерує провідну ідею гуманізації освіти про людину — як найвищу цінність.

Було визначено положення, які розкривають зміст цієї концепції: а) в основі лежать гуманістичні цінності; б) зміна авторитарно-дисциплінарної моделі виховання на особистісно орієнтовану.

Головне завдання педагога — допомога кожній особистості в її самореалізації, усвідомленні цінності життя власного й іншої людини, збереженні та збагаченні вищих духовних цінностей, осмисленні сенсу свого існування; в) шкільна освіта як умова виживання людини передбачає формування екологічного гуманістичного мислення. Важливою гуманістичною цінністю загальноосвітньої підготовки виступає екологічний світогляд, ядро якого — імператив виживання та глобальної відповідальності людини за нормальне життя на обмеженому життєвому просторі.

Наука про виховання оперує багатьма поняттями, що практично відносяться до єдиного методологічного ряду. Оскільки, метод сприймається багатьма науковцями у досить широкому розумінні, то в якості такого можуть виступати: і педагогічні парадигми, і концепції, і теорії — все, що в основі своєї має різні рівні трактування педагогічних явищ, що пропагують ті чи інші способи досягнення поставленої мети. В цілому метод являє собою систему пізнавальних та перетворювальних засобів, прийомів, принципів та підходів пізнання предмету дослідження.

Феноменологічний аналіз педагогічних категорій, який ми здійснювали відповідно до вище вказаних методологічних позицій, дозволив встановити їхню приналежність до гуманістичної парадигми освіти. Феноменологія гуманності, альтернативності, системності, національної відповідності виявляє риси цих феноменів, що посприяло формуванню цілісної картини педагогічної дійсності. Це дозволило визначити основне в організації виховної діяльності:

1) оволодіння засобами педагогічного впливу й створення умов, що забезпечують їх адекватність цінностям гуманного суспільства;

2) формування методологічної культури вчителя, що визначає особливості педагогічної етики, виступає моральним джерелом виховної діяльності й професійної свідомості. Її гуманістичний потенціал зумовлює можливість розробки стратегії, загальних і конкретних принципів, що визначають зміст виховної роботи її власне педагогічне бачення.

Звертаючись до конкретно наукової методології педагогіки і відповідно до виховної практики, яку

вона обслуговує й розкривається через специфічні відносно самостійні підходи чи принципи, ми визначили найважливіші для нашого дослідження. Це принцип гуманізації виховного процесу, культуровідповідності, народності й національної спрямованості, взаємодія загальнолюдських і національних цінностей, зв'язку теорії з практикою, системності й комплексності, актуальності змісту виховання, природовідповідності, індивідуального підходу, свідомості й активності учнів як суб'єктів виховного процесу. Також дотримувалися системного, синергетичного, модельно-варіативного, аксіологічного, культурологічного, етнопедагогічного, антропологічного, особистісного, діяльнісного, полісуб'єктного, диференційованого підходів.

Аналіз розвитку гуманістичної педагогіки ми здійснювали в контексті розв'язання нею виховних проблем. Було виокремлено дві експериментально-виховні стратегії: соціоцентризм і людиноцентризм. Перша всі форми буття підпорядковує суспільству, лежить в основі масового техносоттального регулювання, планування, проектування, апелює до культури корисності, яка надає перевагу засобам життя, а не усвідомленню його сенсу. Ця парадигма в цілому сприяє визнанню соціальної зумовленості явищ і процесів у розвитку особистості, призводить до їх однобічного трактування з позиції соціальних параметрів. У реальній виховній практиці соціоцентризм заціклює на соціальному розвитку особистості, засвоєнні соціальних норм як регуляції її поведінки на рівні пристосування до середовища. Навички соціальної поведінки (дотримання вимог стосовно ставлення до членів колективу, алгоритму поведінки в певних соціальних ситуаціях, формально-позитивне ставлення до праці) на думку І. Беха, виступають в ній провідними критеріями розвитку особистості [4]. Суб'єктні відносини за умови, що об'єкт як результат праці задовольняє ту чи іншу матеріальну потребу суб'єкта, можуть перетворитися в суто речові відносини корисності, які визначатимуть прагматичний спосіб життя [4, с. 32; 37].

Більш прогресивним став період поширення людиноцентризму, що був підготовлений усім ходом цивілізаційного розвитку. Магістральну лінію функціонування нинішнього світового співтовариства з його розвиненими громадянськими інститутами визначають ідеї демократії й толерантності які зумовлюють тип міждержавних відносин. Сьогодні основною своєю категорією філософія постулює цінність людини. Конструктивна аксіологія поширюється на педагогіку впровадженням ідей гуманізму, взаємодії, співтворчості, взаємопідтримки [4, с. 34]. Методологічний фундамент людиноцентризму визрівав безпосередньо в самому історико-педагогічному процесі і завдяки тому, що він не міг бути

жорстко нормовідповідним наявним соціокультурним тенденціям, у педагогічній науці та виховній практиці творчо формувалася гуманістична традиція, яка передбачала сходження людини до вищих морально-духовних вартостей. Щоправда, через відсутність відповідної цілісної теорії вона багато віків існувала або у вигляді певних проявів цілісного педагогічного процесу, або у формі одиничних авторських інноваційних підходів (Й. Песталоцці, Дж. Дьюї, В. Сухомлинський). Загальнонауковий принцип людиноцентризму (стосовно освіти — дитиноцентризму) об'єктивується як особистісно орієнтований виховний процес. Непересічною цінністю виступає така особистісна якість, як альтруїзм, що має проявлятися в реальній моральній діяльності, допомозі іншому. Базовою спонукою її здійснення виступає мотив піклування про людину (ціннісне ставлення до неї). Діапазон альтруїстичної поведінки коливається — від люб'язності до когось, через благодійну діяльність, до рятування його ціною власного життя. Формування алгоритму таких моральних дій має враховувати психологічний компонент, час, витрати, готовність моральної діяльності, уміння відсунути на задній план свої бажання.

І. Бех пропонує виходити з того, що певні особистісні цінності та особистість у цілому розвиваються у процесі формування [4]. В психології це сукупність прийомів і способів соціального впливу на індивіда, який має на меті створити у нього систему цінностей, світогляд, концепцію життя, виховати якості, певний склад мислення. Це дало підстави стверджувати, що будь-яка спроба привити правила життя, моральні норми, минаючи власну діяльність учня стосовно оволодіння ними, підриває самі основи здорового розумового і морального розвитку дитини, виховання її особистісних властивостей і якостей.

Г. Костюк вважає «виховання керівництвом індивідуальним становленням людської особистості» [5, с. 127]. Згідно з Ж.-Ж. Руссо, гармонійності у вихованні можна досягти лише за умови, якщо дитина вільно робить те, що вона хоче, але хотіти вона мусить те, що планує вихователь. Власна діяльність дитини, метою якої виступає її моральне самовдосконалення, й має, з одного боку, визначати сутність гуманітарної пізнавальної парадигми як домінуючого атрибуту принципу дитиноцентризму, а з іншого — конституювати виховний процес як особистісно-орієнтовану виховну технологію. Педагогічний процес, організований на засадах гуманітарної пізнавальної парадигми має бути спрямований на вияв умов такої організації виховання, основою якої виступає стимулювання інтенцій його суб'єктів до самоподолання особистісних вад [4].

Проблеми людини, духовно-моральне виховання, феноменологія особистості, в цілому — люди-

нознавство, ми пов'язали з основними функціями філософської методології. Усвідомлюючи її інтегративну функцію, при постановці проблем виходили за межі конкретної науки. Характерними особливостями людинознавства є: а) перетворення проблеми людини в загальну для науки в цілому; б) виникнення окремих галузей знань про людину; в) вияв тенденції до об'єднання наук вивчення людини в комплексні, інтегральні системи, аж до побудови синтетичних характеристик людського розвитку, формування особистості. Однак це можливо за умови опори на філософську методологію, визначаючи за нею функції інтегратора у розв'язанні міждисциплінарних питань.

Критично-конструктивна функція руйнує методологічний ізоляціонізм у вивченні людини і головним в людинознавстві визначає перспективи її буття.

Світоглядна та нормативно-аксіологічна функція полягає в ідеологічній оцінці побудови суспільства, створенні тих ідеалів і ціннісних норм, яким повинен відповідати образ людини в науковій картині світу. Найзагальніші тенденції розвитку етичних теорій представлені: утилітарною концепцією — коли моральне пов'язується з ідеєю корисності або мети (Аристотель, Гоббс, Спіноза, Гольбах, Гельвецій), гедоністичною (Епікур, Сантяне) і контрактною, корені якої сягають далеко за межі «громадської угоди» Ж. Руссо й «категоричного імперативу» І. Канта, аж до Нагірної проповіді. Зосереджені на виховній практиці, індивіди або соціуми, концепції формують широку орієнтувальну основу для вибору того базового, універсального принципу прийняття певного рішення або курсу, спрямування поведінки, яким може користуватися кожен.

Гуманістичне прагнення створити умови для саморозвитку представлено в концепції становлення особистості в системі «індивід — суспільство» В. Муляра, який називає цей процес «перетворенням» індивіда, сходженням його до особистості, суть якого полягає в переході від переважно зовнішньо орієнтованого до внутрішньо детермінованого в життєдіяльності індивіда, який її вибудовує в контексті власного особистого розвитку, надаючи цьому процесу статусу смисложиттєвої мети [6].

Антрополого-методологічні концепції гуманізації виховання розроблялися представниками педагогічної антропології (І. Кант, Г. Гегель, М. Шеллер, Дж. Мур, Л. Вітгенштейн, Б. Рассел, Е. Косс, Ж. Марітен, В. Лай, Е. Мейман, П. Тейяр де Шарден, А. Леруа-Луран, Е. Кей, М. Монтессорі, С. Холл, Д. Дьюї, У. Кільпатрік, В. Вебер, Г. Гаудінг, Р. Кузіне, А. Фарер, А. Комбс, А. Маслоу, К. Роджерс). Незважаючи на те, що антропологічний підхід у сучасній педагогіці проголошено антропологічним ренесансом, численні дослідницькі пошуки не об'єдна-

ні до цього часу ні галуззю дослідження, ні єдиною методологією.

Можна залишити за межами нашого дослідження експлікації антропоного чинника в різних науках, оскільки тільки в структурному плані сучасна антропология об'єднує мінімум п'ять основних напрямків: символічну, соціальну, культурну, структурно-системну, динамічну антропологию й методологічне різноманіття підходів. Проте цей факт не принижує ролі антропологічних аспектів педагогіки для визначення мети виховання, формування повноцінного образу людини й перебудови системи освіти відповідно до нових цілей і трактувань її сутності. Методологічний і світоглядний вакуум змушує науковців здійснювати пошук для обґрунтування філософсько-антропологічних засад педагогічної теорії, осмислювати практику виховання, що існує. В цьому плані вже в педагогіці 20-30-х років ХХ ст. започаткована традиція розгляду проблем виховання, що характеризувалася інтеграцією природничо-наукових результатів і даних гуманітарних наук про людину з метою виявлення меж виховання, виховних вимог і здібностей (М. Фрімайзен-Келер), законів формування індивідуального характеру (Г. Ноль), взаємозв'язків фізичного розвитку й виховання (А. Хут), визначення суб'єкта й об'єкта виховного процесу (Р. Лохнер). Найбільш концентрований вияв ці погляди знайшли в праці В. Флітнера «Систематична педагогіка». Визнання антропологічного перевороту в педагогіці спричинило зростання в ХХ ст. кількості досліджень у галузі виховання (Г. Депп-Форвальд «Наука про виховання і філософія виховання») обґрунтування теми єдності педагогіки й антропологии.

В філософсько-педагогічній антропологии, визначився напрям, що отримав назву «інтеграційного», або «емпіричного», представниками якого стали Г. Рот, А. Флітнер, Й. Дерболав. Інтерпретація виховання базувалася на використанні природничо-наукових даних про людину, що були адаптовані до педагогічної моделі. Однак, така тенденція посприяла поступовому перетворенню педагогічної антропологии на механічний конгломерат з нових зразків знань про людину. Антропологічне обґрунтування проблем виховання з позицій конкретної особистості полягає в усвідомленні змісту освіти з погляду потреб та інтересів людини, сприйнятті виховання її своєрідним фундаментальним буттям. Відповідно й сутність людини трактується стосовно її здатності бути вихованою й впливати на інших. Ця специфічна характеристика визначає людяне ставлення як до речей, які оточують особу, так і до інших членів суспільства. У функціональному вимірі педагогічна антропология є теорією педагогічного знання (вона носить інтегрований характер), науковою основою

гуманізації виховного процесу, теоретичним обґрунтуванням педагогічних інновацій, що необхідно ідентифікувати як теоретико-методологічну основу модернізації освіти.

Антропологізм — змістова характеристика філософської культури суспільства, спрямованої на людину, її ставлення до світу й самої себе. Загальними принципами такого підходу виступають: субстанційність (невід'ємність прав людини), універсалізм (єдність людського роду), цілісність, свобода, різноманіття. Трактування не заперечує розуміння антропологізму як специфічного стану філософської культури ХХ століття і навіть як окремої концепції, що розглядає всі явища світу залежно від особливостей потреб людини.

Це є принциповим, оскільки сучасна школа і людина, яка навчається, все активніше керуються гуманістичними цінностями [7], які не можна не підсилити антропологізмом, тому що, по-перше, він відкриває найбільш повноцінний комплекс характеристик людського буття; по-друге, максимально наближається до гуманістичного принципу організації виховання відповідно до законів розвитку особистості; по-третє, дозволяє систематизувати ті «людино-пізнавальні» компоненти, які виділяються в гуманітарних і природничих дисциплінах, але концептуально й методологічно не об'єднані в єдине ціле з його підсистемними блоками; по-четверте, визнає домінантами гуманізму унікальність людини, розуміння її свободи й відповідальності, відкриту взаємодію з іншими, доповнює характеристику сутності особистості її цілісністю, субстанційністю, універсалізмом і сприяє розвитку індивіда як повнофункціональної особистості, актуалізує процес вивчення її соціально обумовленого розвитку, набуття сенсожиттєвих ознак у культурному і природному середовищі; по-п'яте, він виступає важливою умовою гуманістичного виховання молоді.

Гуманістичне виховання ми розуміємо, як не просто вільний і спонтанний, а свідомий, організований процес, відповідальна й спільна праця всіх його суб'єктів. Щоб бути реалізованими в конкретному виховному просторі, основні положення гуманістичної педагогіки потребують глибокої філософсько-педагогічної рефлексії. Необхідні узагальнені знання про людину, які можуть дати людинознавчі дисципліни, що постійно оновлюються. Вони систематизують ті «людинопізнавальні» компоненти, які є в різних гуманітарних і природничих галузях знань, але концептуально й методологічно ще не об'єднані в єдине ціле з підсистемними блоками.

Отже, залежно від наукових основ розуміння людини й процесу її розвитку виникають різні концепції і моделі виховання. Заглиблюючись у їх сутність, можна визначити специфіку кожної з них, недоліки

і переваги. Теорія і практика виховання постійно збагачується. У зв'язку з цим передбачається «відкритість» педагогічного знання про людину та її виховання, що сприяє становленню нових наукових шкіл і напрямків, збільшує можливості створення різноманітних моделей і видів виховання у відповідь на виклики часу. Особливою складністю відрізняються умови сьогодення.

Подолання освітньої кризи й пошук шляхів виходу з неї відбувається на концептуальному рівні. Перша — технократична концепція проголошує зміну сутності й характеру виховання, фокусування на формуванні в учнів раціональних умінь оперування інформацією, володіння комп'ютерними технологіями. Друга — гуманітарна, що вбачає витоки кризи в дегуманізації освіти, перетворенні її на інструментальну категорію індустріальних і ринкових відносин, а в таких умовах виховання не може зберегти гуманістичну спрямованість. Стурбованість занепадом шкільної системи виховання, невідповідністю вимогам часу зумовлює пошук шляхів її гуманізації. Тому й активізувалися наукові пошуки, спрямовані на розробку педагогічних концепцій, які ґрунтуються на людському вимірі, надбаннях національної культури, адекватності глобальним гуманістичним тенденціям.

Гуманізація виховання — явище багатовимірне і стосується змісту, мети, способів впливу на особистість, створення ефективних умов для продуктивного формування гуманістичних цінностей. Гуманізація освіти — центральна складова нового педагогічного мислення, яка передбачає перегляд, переоцінку всіх компонентів педагогічного процесу у світлі їхньої людинотворчої функції. Гуманізація освіти виступає засобом гуманізації всього суспільного життя, творчою лабораторією формування міжособистісних взаємин, а також каталізатором, котрий має прискорити гуманізацію суспільства. Завдання педагогів зводиться не лише до того, щоб дати школярам уявлення про існуючий світ і його закони, але й сформувані до навколишнього середовища і людей в ньому ціннісні ставлення, і запропонувати методологію творчого перетворення життя, й самого себе в ньому.

В сучасній парадигмі виховання проблема гуманізації набуває більш глибокого і якісно нового змісту, на протигагу спрощеного її розуміння в якості прилучення молоді до гуманітарної культури. При цьому характер розв'язання завдань гуманізації й гуманітаризації освіти прямо визначає ступінь їх впливу на шляхи майбутнього розвитку суспільства. Гуманізація як провідний елемент нового педагогічного мислення, що вимагає встановлення зв'язків співробітництва, суб'єкт-суб'єктних відносин у системі учитель-учень, передбачає єдність загальнокультурного, морального і професійного розвитку

особистості. Принцип гуманізму вимагає перегляду цілей, змісту і технологій, які мають бути спрямовані на переорієнтацію зусиль на користь людини, подолання технократизму, бездуховності й формалізму у вихованні.

Список використаних джерел

1. Столяренко О. В. Виховання у школярів ціннісного ставлення до людини: теоретичний та методичний аспекти : монографія. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2018. Кн. 2 : Методологія виховання ціннісного ставлення до людини в учнів загальноосвітньої школи. 408 с.
2. Rogers C. Freedom to learn for the 80-s. C. Columbus ; Toronto ; London ; Sydney, 1983. 312 p.
3. Roth H. Padagogsche Anthroioogie. Hannover, 1966. Bd.1. 445 s.
4. Бех І. Д. Виховання особистості : у 2 кн. Київ : Либідь, 2003. Кн. 2 : Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади. 344 с.
5. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психологічний розвиток особистості. Київ : Рад. шк., 1989. 608 с.
6. Муляр В. І. Проблема становлення особистості в системі «індивід-суспільство» (філософсько-культурологічний аналіз) : автореф. дис. ... докт. філософ. наук : 09.00.01. Дніпропетровськ, 1999. 39 с.
7. Stoliarenko, O., Stoliarenko, O., Prokopchuk, V., Zhuravlova, L., Demchenko, I., Martynets, L., & Yakovliv, V. (2021). Fostering a Values-Based Attitude towards a Person in Secondary Schools in the Post-Soviet Space. *Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala*, 13(3), 166–188. DOI: <https://doi.org/10.18662/rrem/13.3/446>. URL: <https://lumenpublishing.com/journals/index.php/rrem/article/view/3475> (дата звернення: 30.04.2024).